

Roman A. Tokarczyk

System prawa amerykańskiego : charakterystyka ogólna

Palestra 40/5-6(461-462), 112-128

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PRAWO

za granicą

Roman A. Tokarczyk

System prawa amerykańskiego – charakterystyka ogólna

Pojęcie prawa

W pluralistycznym, pod wieloma względami liberalnym społeczeństwie amerykańskim występują różne ujęcia pojęcia prawa (*law*). Potoczne ujęcia podkreślają, że pojęcie „prawo” przywodzi na myśl określone normy, regulacje, wytyczne ludzkiego zachowania zawierające zarówno uprawnienia (*rights*), jak i obowiązki (*duties*). Instytucje zawarte w ujęciach potocznych znajdują w zasadzie potwierdzenie w teoretycznych ujęciach pojęcia prawa. Pozostając na gruncie tych drugich możemy charakteryzować pojęcie prawa w świetle poszczególnych nurtów amerykańskiej myśli prawnej. Ze względu na dużą liczbę tych nurtów, różnorodność i wyczerpują-

ce ich charakterystyki zawarte w opracowaniach z zakresu filozofii prawa, teorii prawa, jurysprudencji i historii doktryn prawnych brak jest głębszego uzasadnienia dla podejmowania tego zadania w niniejszym wprowadzeniu do prawa amerykańskiego. Poprzestajemy przeto na ogólnej charakterystyce amerykańskiego pojęcia prawa poprzez wskazanie tych jego cech i rodzajów, które są równocześnie najbardziej istotne i znamienne dla myśli amerykańskiej.

Wśród cech przypisywanych pojęciu „prawo” przez myśl amerykańską wysuwa się na czoło jego **kontrolny charakter**. W jej świetle prawo jest formą kontroli społecznej zachowań ludzkich, sprawowaną przez władze państwowe. **Zabezpieczenie prawa autorytetem**

władzy państwowej pozwala na odróżnienie go od innych, mniej autorytatywnych, form kontroli zachowań ludzkich. Myśl amerykańska zwraca uwagę z jednej strony na **wszecobecność prawa** w życiu człowieka od jego urodzenia aż do śmierci, z drugiej zaś strony podkreśla, że głównym celem prawa jest **zapewnienie ludziom bezpieczeństwa, czynienie życia łatwiejszym, szczęśliwszym i lepszym**, a nie represje i dolegliwości. Ten główny cel prawa jest realizowany w odniesieniu do ludzi przestrzegających jego normy, w odróżnieniu od ludzi je naruszających i przez to narażających się na represje i dolegliwości. Oczywiście myśl amerykańska wskazuje też na inne cechy prawa, głównie **dążenie do sprawiedliwości, zmienności** jego treści, **duże znaczenie procedur prawnych, konflikt społeczny** jako zaczyn stosowania większości norm prawnych.

Rodzaje prawa

Myśl amerykańska wyodrębnia różne **rodzaje prawa** istotne z punktu widzenia amerykańskiego pojmowania prawa. W Stanach Zjednoczonych, państwie o ustroju federalnym, najistotniejszą rolę odgrywa przy tym podział prawa na **prawo stanowe** (*state law*) – obowiązujące jedynie w określonym stanie i **prawo federalne** (*federal law*) – obowiązujące na terenie całego kraju. Z wielu względów istotny jest podział prawa amerykańskiego na **prawo powszechne** (*common law*) i **prawo stanowione** (*statute law*). W pragmatycznie nastawionym społeczeństwie amerykańskim duże znaczenie posiada podział prawa na „prawo w działaniu” (*law in action*)

– prawo faktycznie działające, żywe i skuteczne i „prawo w książkach” (*law in books*) – prawo istniejące jedynie w książkach, zawierających martwą literę prawa. Mniejszą praktycznie rolę odgrywa podział prawa amerykańskiego na z jednej strony **formalne** (*formal*) i **oficjalne** (*official*), z drugiej zaś strony **nieformalne** (*informal*) i **nieoficjalne** (*nonofficial*). To pierwsze jest typowym prawem znanym w każdym państwie. To drugie rozpowszechniło się w Stanach Zjednoczonych w połowie XIX wieku jako reakcja na brak, nieodpowiedniość albo i nieskuteczność tego pierwszego. W zachodnich stanach działało około 326 straży obywatelskich dysponujących trybunałami obywatelskimi. W stanach południowych niezbyt chlubnie zapisały się organizacje w rodzaju Ku Klux Klan i Białe Kapelusze sięgające do samosądów i linczu. Podział prawa na **prawo krajowe** (*internal law*) i **prawo międzynarodowe** (*international law*) nie jest czymś szczególnym jedynie dla prawa amerykańskiego, podobnie jak dość słabo w nim podkreślane rozróżnienie **prawa publicznego** (*public law*) i **prawa prywatnego** (*private law*).

System prawa

Pojęcie „system prawa” (*system of law*) wskazuje na oryginalne cechy prawa danego kraju, toteż spełnia ważną rolę przy jego charakterystyce. Najbardziej oryginalną cechą amerykańskiego systemu prawa jest jego **wewnętrzna złożoność i niejednokrotność**. Z tego względu należy stwierdzić, że system prawa amerykańskiego składa się z 55 podsystemów prawnych. Liczbę tę tworzy 50 stanowych podsystemów pra-

wnych oraz podsystemy prawne: federalny, Dystryktu Kolumbia (obejmującego stolicę Waszyngton), Puerto Rico, Wysp Dziewiczych i amerykańskich posiadłości zamorskich. Zatem, gdy mówimy o systemie prawa amerykańskiego, mamy na uwadze ogólne podejście do zagadnień prawnych występujące we wszystkich wspomnianych podsystemach prawnych, oparte w głównej mierze na określeniu stosunków między prawem powszechnym a prawem stanowionym (*common law*).

W tak pojmowanym systemie prawa amerykańskiego obowiązuje ściśle określona **hierarchia norm prawnych**. Według artykułu VI Konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki, zawierającego tzw. klauzulę nadrzędności (*supremacy clause*), jest ona, jako konstytucja federalna najwyższym prawem całego kraju. Kolejne miejsca w hierarchii norm prawnych systemu prawa amerykańskiego zajmują: umowy międzynarodowe, ustawy federalne, konstytucje stanowe, ustawy stanowe, normy prawne lokalnych jednostek administracyjnych – osad, miast, hrabstw. Z owej hierarchii norm prawnych wynikają dwie główne konsekwencje. Po pierwsze, normy prawne usytuowane niżej w hierarchii amerykańskich norm prawnych sprzeczne z normami prawnymi usytuowanymi w niej wyżej nie mogą być stosowane przez sądy. Po drugie, określanie zgodności norm prawnych z uwagi na ich miejsce w owej hierarchii należy do kompetencji sądów.

System prawa amerykańskiego, o ściśle określonej hierarchii tworzących go norm prawnych, odznacza się własną strukturą podlegającą ciągłym zmianom ponieważ permanentnie zmieniają się re-

lacje wzajemne jego elementów składowych. Owa dynamika struktury systemu prawa amerykańskiego, w wyższym chyba stopniu niż innych systemów prawnych, wynika z treści norm prawnych znajdujących faktyczne zastosowanie. Zasadniczą część amerykańskiego systemu prawa tworzą normy prawa powszechnego, ze swej natury zawsze znajdujące zastosowanie. Toteż zastrzeżenie o faktycznym stosowaniu prawa może się jedynie odnosić do zdecydowanie mniejszej części tego systemu złożonej z norm prawa stanowionego. Forma stosowania prawa o określonej treści pozwala mówić o kulturze prawnej (*legal culture*), jako ważnym składniku kultury w ogóle. Nadto kulturę prawną współkształtuje stosunek ludzi do prawa, ich przekonania, wartości, idee i oczekiwania. Kultura prawna tworzy określony klimat społeczny, przesądzający w znacznym stopniu o skuteczności prawa. Panuje przekonanie o dość wysokim poziomie amerykańskiej kultury prawnej wynikającej z wysokiego prestiżu prawa.

Wspomnieć jeszcze należy o **głównych funkcjach** jakie spełnia amerykański system prawa, wskazujących zarówno na ich oryginalność jak i typowość. Po pierwsze, system prawa jako zespół norm **regulujących** zachowania się jednostek ludzkich w społeczeństwie spełnia funkcję **kontrolowania** ich zachowań (*social control function*). Po drugie, system ten reguluje zasady **rozwiązywania** sporów (*dispute settlement*). Po trzecie, system prawa spełnia funkcję dokonywania określonych **zmian społecznych** należąca do szczególnej inżynierii społecznej (*social engineering function*). Po czwarte, system prawa spełnia funkcję **utrzymywania porządku społecz-**

iego (*status quo function*). Wreszcie, po iąte, system prawa umożliwia **realizację uprawnień** (*human rights function*) należnych jednostkom ludzkim.

Zasada precedensów

Zasada precedensów odgrywa podstawowe znaczenie w amerykańskim orzecznictwie i prawodawstwie. Opiera się na założeniu, że podobne sprawy powinny być rozstrzygane w podobny sposób. Zatem sąd, orzekając w sprawie należącej do tej samej kategorii spraw co sprawa precedensowa, powinien ją rozstrzygnąć w analogiczny sposób jak została rozstrzygnięta sprawa precedensowa. Istota rzeczy sprowadza się więc do stwierdzenia owego podobieństwa spraw, czyli ustalenia, że sprawa rozpoznawana i sprawa precedensowa należą do tej samej kategorii spraw. Szczególna norma prawna, którą tworzy **precedens** zawsze zachowuje najściślejszy związek ze stanem faktycznym sprawy. Z jednej strony odzwierciedla konkretną sprawę, z drugiej zaś strony tworzy ogólną normę, która może być wykorzystana w przyszłości.

W amerykańskim systemie prawnym, podobnie jak w innych systemach prawa powszechnego, sądy rozstrzygając wpływające do nich sprawy tworzą orzecznictwo obowiązujące na zasadzie precedensów w przyszłych, podobnych sprawach (*stare decisis*). Wyroki, z wyjątkiem wyroków sądów pierwszej instancji, są tam publikowane w całości (*courts of record*), zarówno w zakresie zgodnych opinii sędziów (*concurrent opinions*), jak i zdań odrębnych (*dissenting opinions*). W systemach prawa stanowiącego publikowane są na ogół jedy-

nie sentencje wyroków i ich uzasadnienia, zupełnie zaś wyjątkowo zdania odrębne (*votum separatum*). Ze względu na duże znaczenie wyroków sądowych w systemie prawa powszechnego są one wraz z uzasadnieniem, opisem stanu faktycznego, dość długie i dopracowane we wszystkich szczegółach. Zawierają wątki ściśle związane z przedmiotem sporu (*holdings*) i wątki uboczne (*obiter dicta*). Powołują się na nie nie tylko praktycy prawa, ale i teoretycy prawa.

Dla określonej, rozpatrywanej przez sądy sprawy, może istnieć wiele precedensów i **wiele kontrprecedensów** odpowiadających przekonaniom każdego z trzech podmiotów typowego procesu sądowego – powoda i oskarżenia, obrony i sędziego. Sąd najpierw oczekuje, na które precedensy powołają się strony procesu. Następnie może się przychylić do precedensu przytaczanego przez jedną z nich, powołać się na inny precedens albo też nie przyjąć żadnego z istniejących precedensów (*overruling*) i stworzyć nowy precedens (*leading case*). Precedensy sądów wyższych instancji wiążą tylko w tym samym stanie sądy niższych instancji, ale nie odwrotnie (*mandatory precedents*). Nie mają natomiast takiej mocy wiążącej wzajem siebie orzeczenia pochodzące od sądów tej samej instancji. Przytaczane są jedynie niekiedy dla uzasadnienia własnego orzeczenia przez sąd określonej, tej samej instancji. Sąd, zmierzając do stworzenia nowego precedensu, może wskazywać na odmienność stanu faktycznego rozpatrywanej sprawy, albo różnice prawne w porównaniu do wcześniejszych precedensów. Swoboda sądu w tym zakresie jest ograniczana do pewnego stopnia przez strony wskazu-

jące na odpowiednie elementy istniejących precedensów.

W amerykańskim systemie prawnym, wyraźnie preferującym prawo powszechne, a więc precedensy, nawet tamtejsze prawo stanowione interpretowane jest w duchu jego zgodności z prawem powszechnym. Gdy określony przepis prawa stanowionego był już wcześniej stosowany przez sąd, inny sąd orzekając w podobnej sprawie chętniej powołuje się na orzeczenie sądowe oparte na tym przepisie niż wprost na ten sam przepis. Gdy nie istnieje ani przepis prawa stanowionego, ani precedens, sędziowie składający się do prawa powszechnego, posługują się zasadą analogii w prawie lub odwołują się do ogólnych zasad prawnych, podobnie jak sędziowie systemów prawa stanowionego. Gdy stwierdzają, że rozpatrywana sprawa stawia nowe pytania, wyrażają to określeniem *case of first impression*, lub łacińskim zwrotem *prima impressionis*.

Amerykańska myśl prawna dostrzega wiele zalet w zasadzie precedensów. Podkreśla, że przynosi ona korzyści w zakresie rozwoju całego prawa, zarówno stanowionego jak i prawa powszechnego, poprzez ścisłe jego powiązanie z życiem społecznym. Wskazuje, że przyczynia się do zachowywania stałości prawa i społecznego poczucia przestrzegania sprawiedliwości. Stałość prawa ma w amerykańskim systemie prawnym charakter stałości dynamicznej. Polega na stałej gotowości do rozpatrywania wpływających do sądów spraw, zarówno z mocno ugruntowaną w precedensach tradycją orzecznictwa, jak i aktualnymi potrzebami społecznymi wyrażanymi poprzez nowe precedensy. Dynamika prawa przejawia się w odchodzeniu od

istniejących precedensów na rzecz nowo tworzonych precedensów (*overruling precedents*).

Angielskie *common law*

Pomimo tego, że wielu pierwszych osadników na kontynencie północno-amerykańskim przybyło z krajów, w których obowiązywało prawo kontynentu europejskiego (Holendrzy, Francuzi, Hiszpanie), z wielu powodów prawo amerykańskie kształtowało się pod przemożnym wpływem angielskiego *common law*. Przed omówieniem przyczyn i zakresu amerykańskiej percepcji angielskiego *common law* należałoby przypomnieć przynajmniej główne jego założenia.

Już w średniowieczu ukształtował się w Anglii specyficzny, odmienny niż w krajach Europy kontynentalnej dwuwarstwowy system prawny. Z jednej strony składały się nań orzeczenia sądowe zwane precedensami tworzącymi *common law*, z drugiej zaś strony normy słuszności zwane *equity* kształtowane przez sądy kanclerskie. Prawo angielskie nie należy w pełni ani do prawa stanowionego, ani do prawa zwyczajowego. Główna jego różnica w porównaniu z kontynentalnym prawem zwyczajowym polega na powszechności i jednolitości. Gdy kontynentalne prawo zwyczajowe charakteryzowało się lokalnym partykularyzmem angielskie *common law* miało zasięg ogólnokrajowy, stąd też można je nazwać prawem powszechnym.

Nieco sztywnie z racji swej powszechności i jednolitości normy *common law* oczekiwały, zwłaszcza w zakresie postępowania sądowego, na uelastycznienie-

nie. Uczyniło temu zadość od około XVI stulecia prawo sądów kanclerskich oparte na normach wynikających z poczucia słuszności (*equity*). Gdy brakło w *common law* podstaw prawnych dla wytoczenia oskarżenia lub powództwa, lub gdy uznawano je za niesprawiedliwe w zastosowaniu do danego sporu, wówczas oskarżyciel lub powód mógł się zwrócić do sądu kanclerskiego o rozpatrzenie sprawy w oparciu o poczucie słuszności. Normy słuszności, kształtowane głównie w sprawach cywilnych, miały na celu zapobieganie szkodom i umożliwienie zmiany rodzaju świadczeń ustalonych wcześniej w umowie. Odmienne od norm *common law* normy słuszności zostały spisane i do pewnego stopnia skodyfikowane. Również odmienne od tych pierwszych te drugie kształtowały się bez współdziałania ławy przysięgłych i w sposób bardziej scentralizowany.

Dwuwarstwowe prawo angielskie odróżnia się też od kontynentalnego prawa europejskiego stosunkiem do prawa rzymskiego. Prawo kontynentalne, pozostając pod silnym wpływem prawa rzymskiego, ukształtowało się w formach jednolitych – krajowych systemach prawa stanowionego. Natomiast prawo angielskie ulegało wpływom prawa rzymskiego w znacznie mniejszym stopniu, z wyjątkiem prawa kanonicznego stosowanego przez angielskie sądy kościelne, które przetrwały aż do końca XVIII wieku.

Znaczenie *Komentarzy Blackstone'a*

Na krótko przed rewolucją amerykańską, w latach 1765–1769, William Blackstone opublikował w Anglii czterotomowe dzieło *Commentaries on the Laws*

of England, które wywarło ogromny wpływ na prawo amerykańskie i amerykańskie kształcenie prawnicze. Dzieło to ukazało się w Stanach Zjednoczonych w latach 1771–1772, bardzo szybko zyskując dużą popularność. Aby zrozumieć doniosłe znaczenie dzieła Blackstone'a należy przypomnieć, że przed ukazaniem się jego *Komentarzy* trudno było poznać angielskie *common law* ponieważ było ono rozproszone w masie precedensów, zawartych w wielu, nierzadko trudno dostępnych źródłach. Do bardziej znanych jego źródeł należały publikowane od średniowiecza *Year Books*, zawierające głównie wyroki sądowe, od 1536 roku tzw. *Reports* oraz traktat prawniczy Edwarda Coke'a z początku XVII wieku. W dziele Coke'a angielskie *common law* zostało określone, uporządkowane, zaopatrzone indeksami z wyraźnie sformułowanymi stanami faktycznymi i sentencjami orzeczeń.

Należy zaznaczyć, że *Komentarze* ukazały się w okresie największego zaangażowania stosunków angielsko-amerykańskich, gdy wielu prawników amerykańskich, kierując się lokalnym patriotyzmem, sprzeciwiało się wszystkiemu co angielskie. Przewagę zyskała jednak opinia tych prawników, którzy opowiedzieli się za rozpowszechnieniem dzieła w Stanach Zjednoczonych, ale nie bezkrytycznie. Zdecydowanie odrzucili z niego Amerykanie te jego fragmenty, które dotyczyły prerogatyw króla, władzy parlamentu i niektórych innych instytucji. Bez zastrzeżeń natomiast przejęli z *Komentarzy* trzy ich ważne zasady: 1) prawa do osobistego bezpieczeństwa, 2) prawa do osobistej wolności, 3) prawa do własności prywatnej. Początkowo wszystkie te zasady wspólnie określano

formułą „dążenie do szczęścia” (*pursuit of happiness*).

W nieco paradoksalny sposób owo klasyczne dzieło angielskiej myśli prawniczej zostało obrócone w amerykańskiej *Deklaracji Niepodległości* przeciwko Anglii. Znalazło też odzwierciedlenie w amerykańskiej Konstytucji, zyskując rangę niemal rewolucyjnej księgi. Niemal do końca XIX stulecia dla amerykańskich prawników *common law* było tożsame z *Komentarzami* zaś *Komentarze* z *common law*. Dla wielu pokoleń amerykańskich prawników było to najbardziej jasne określenie przedmiotu ich studiów i cytadela tradycji prawniczej. Aż do czasów Lincolna, było ono jednocześnie szkołą prawa i biblioteką prawniczą. Było jakby *Biblią* prawników amerykańskich.

Amerykańskie *common law*

Przed uzyskaniem niepodległości przez Stany Zjednoczone spod zależności imperialnej Wielkiej Brytanii, prawo angielskie spełniało na amerykańskim gruncie dwójakie funkcje: miało służyć interesom Korony i rozstrzyganiu konfliktów między samymi kolonistami. Po uzyskaniu niepodległości, z natury rzeczy, zanikła ta pierwsza, polityczna funkcja prawa angielskiego, przetrwała zaś ta druga, pragmatyczna, pozwalająca już mówić o **amerykańskim *common law***. Zachowaniu podstaw angielskiego *common law*, przeobrażonego w amerykańskie *common law*, sprzyjały niektóre treści tego pierwszego, przydatne potrzebom tego drugiego. Chodzi szczególnie o ochronę wolności osobistej, własności prywatnej, kompletowanie składu ławy przysięgłych (*jury*) spośród miejsco-

wych obywateli, techniczne słownictwo prawnicze. Mimo że zakres recepcji angielskiego *common law* miał charakter stanowy, a nie ogólnokrajowy, spełniło ono ważną rolę w integracji prawa amerykańskiego pozwalającej rozprawić o amerykańskim systemie prawnym.

Środowisko amerykańskie, w którym przyjęto angielskie *common law* różniło się znacznie od środowiska angielskiego, pod względem różnorodności narodowościowej, religijnej, rasowej, dynamiki społecznej i stosunku do tradycji. Z tych względów recepcja przebiegała nie bez oporów. Przede wszystkim zasiedziały angielski konserwatyzm nie mógł być pogodzony z dużym dynamizmem migracyjnym osadników amerykańskich, prących ku zachodowi kontynentu. Znalazło to wyraz w szczególnej filozofii i praktyce zwanej ideą pogranicza (*idea of frontier*), od wymiaru sprawiedliwości oczekującej pewności, szybkości i taniości procesu sądowego. Dla ludzi pogranicza, myślących w kategoriach egalitaryzmu, nie mogła być odpowiednią angielska instytucja prawna *primogenitury* czy też majoratu, zapewniające przywileje prawne najstarszemu synowi w dziedziczeniu po ojcu. Na otwartych przestrzeniach niemal bezkresnego Nowego Świata nie utrzymała się angielska zasada ogradzania posiadanej ziemi. W sferze prawa publicznego Amerykanie odrzucili angielską instytucję króla i instytucji z nią związanych na rzecz systemu prezydenckiego; wybrali ustrojowy model federalizmu i mocno podkreślili doniosłą rolę sądów w kwestiach konstytucyjnych.

Podkreślając decydującą rolę *common law* w amerykańskim systemie prawnym należy pamiętać, że koegzystuje ono

: prawem stanowionym, którego zakres jest wprost proporcjonalny do zakresu interwencjonizmu państwowego w warunkach ograniczonego liberalizmu. Ale nawet w odniesieniu do prawa stanowionego objawia się decydująca rola sądów amerykańskich, ponieważ mogą je one pomijać albo przynajmniej niejako przepuszczać przez filtr prawa precedensowego, składającego się na *common law*. W porównaniu z sądami systemów wyłącznie prawa stanowionego rola sądownictwa amerykańskiego jest niewspółmiernie większa. Gdy w tych pierwszych sądy jedynie interpretują prawo pochodzące od organów prawodawczych, w tych drugich, zwłaszcza w zakresie *common law*, sądy łączą funkcje prawodawcze z funkcjami interpretacyjnymi. Gdy w tych pierwszych źródłem prawa są jedynie akty normatywne tworzone przez organy prawodawcze, w tych drugich są nimi głównie precedensowe wyroki sądowe. Sędziowie amerykańscy tworzą, uzupełniają, zmieniają, stosują i interpretują prawo. Z tych względów cieszą się bardzo wysokim prestiżem społecznym. W patetycznych opisach zwani są kapłanami prawa, a sądy – jako miejsce ich działalności – świątyniami prawa. Trafna jest przeto opinia wybitnego amerykańskiego prawnika Oliviera Wendella Holmesa utrzymująca, że prawo jest przewidywaniem tego co sąd faktycznie orzeknie w przedstawionej mu sprawie.

W porównaniu z angielskim *common law* amerykańskie *common law* jest o tyle odmienne, o ile w szerszym zakresie koegzystuje z prawem stanowionym. Dwa są przeto główne źródła amerykańskiego *common law*: 1) orzeczenia sądowe oparte na precedensach

lub tworzące nowe precedensy w zakresie spraw nie uregulowanych prawem stanowionym, 2) orzeczenia sądowe oparte formalnie na normach prawa stanowionego, ale po uwzględnieniu orzecznictwa precedensowego. Do obu tych orzeczeń odnosi się ukształtowana około połowy XIX wieku zasada *stare decisis* zobowiązująca sądy do stosowania wcześniej wypracowanych norm przy rozpatrywaniu późniejszych, podobnych spraw. Istotą zasady jest postulat nienaruszalności orzeczeń precedensowych (*let the decision stand*) w warunkach podobieństwa rozpatrywanej sprawy do rozstrzygnięcia precedensowego, przy założeniu zarówno jego racjonalności jak i aktualności.

Na gruncie amerykańskiego systemu prawnego dość jasne są wskazówki co do kolejnych etapów pracy sądu zmierzającego do orzeczenia. W odniesieniu do spraw rozstrzyganych w oparciu o *common law*, przy jednoczesnym braku norm prawa stanowionego, są to następujące etapy: 1) określenie czy dla rozpatrywanej sprawy istnieje orzeczenie precedensowe; jeśli nie, sąd ustanawia nowy precedens, 2) wykładnia istniejącego precedensu w związku z rozpatrywaną sprawą, 3) powiązanie (subsumpcja) stanu faktycznego rozpatrywanej sprawy z ustaloną normą, zgodną z zasadą *stare decisis* albo tworzącą nowy precedens. W odniesieniu do spraw, dla których istnieją normy prawa stanowionego wyróżnia się następujące etapy pracy sądu: 1) opis stanu faktycznego rozpatrywanej sprawy, 2) rozpatrzenie jej w oparciu o prawo stanowione skoro takie istnieje, 3) wydanie odpowiedniego orzeczenia.

Common law stanowe a federalne

Odrębność sądownictwa stanowego od sądownictwa federalnego rodzi pytanie o terytorialny zasięg obowiązywania *common law*. Pytanie to można ująć następująco: czy możliwe jest *common law* obowiązujące w całej federacji, czy też jedynie odrębne, wytwarzane w każdym z 50 stanów? Pytanie to jest uzasadnione z wielu względów. Otóż *common law* tworzą zarówno sądy federalne, jak i sądy stanowe, mimo że przytłaczającą większość spraw, około 90% rozpatruje to drugie. Jednocześnie dziedzina prawa sądowego nie należy do kompetencji Kongresu; regułą jest tutaj prawodawstwo stanowe, prawodawstwo federalne zaś wyjątkiem. Sądy federalne, poza nie budzącymi wątpliwości tzw. kwestiami federalnymi, powinny stosować, podobnie jak sądy stanowe, prawo stanowe właściwe dla danej sprawy. Mimo wielu przesłanek uzasadniających stanowy partykularyzm amerykańskiego *common law*, silne jest poczucie wspólnoty amerykańskiego *common law*, rozciąganego w jego mocy obowiązującej na całą federację.

W odniesieniu do sądów federalnych chodzi o to, czy sąd federalny może stosować tylko *common law* określonego stanu, właściwego dla stron procesu sądowego, czy też może orzekać według własnego uznania tworząc w ten sposób federalne, ogólnokrajowe *common law*. Precedensowe orzeczenie z 1842 roku w sprawie *Swift v. Tyson*¹ utworowało drogi rozwoju tej drugiej możliwości. W praktyce orzecznictwa spotkało się jednak z poważnymi oporami. Przede wszystkim jego przeciwnicy wskazali, że jest ono niezgodne z amerykańską

Konstytucją, która poza sprawami zastrzeżonymi dla sądownictwa federalnego przyznaje kompetencje sądownictwu stanowemu, działającemu w oparciu o stanowe *common law*. W 1938 roku Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych w głośnej sprawie *Eric Railroad Co. v. Tompkins*² orzekł jednoznacznie, odchodząc od precedensu z 1842 r., że nie istnieje prawo precedensowe, a więc i *common law* o zasięgu federalnym, lecz jedynie stanowym. Oznacza to, że sądy federalne mogą się powoływać jedynie na precedensy sądów stanowych, a więc stanowe *common law*.

Obok stosunku federalnego *common law* do stanowych *common law* istnieje również zagadnienie relacji wzajemnych samych stanowych *common law*. Otóż w praktyce orzecznictwa amerykańskiego sędziowie nie ograniczają się bynajmniej do *common law* własnego stanu lecz sięgają także do *common law* innych stanów. Orzecznictwo niektórych stanów, uznawanych pod tym względem za przodujące, głównie Nowego Jorku, Kalifornii, Massachusetts i Teksasu, ma znaczny wpływ (*persuasive value*) na orzecznictwo innych stanów mających pod tym względem mniejszy autorytet (*authority*). Wpływ ten wzrasta jeżeli sądownictwo federalne podkreśli walory *common law* określonego stanu. Wiąże się to z ogólniejszą kwestią mocy wiążącej precedensu zależnie od jakiej instancji sądowej on pochodzi. W tym sensie moc wiążąca precedensów sądów pierwszej instancji jest najmniejsza, zaś sądów ostatniej, najwyższej instancji – największa. Do spornych należy zagadnienie zasięgu i mocy wiążącej precedensów tworzonych przez sądy apelacyjne istniejące w niektórych stanach (*interme-*

liate appellate courts). Na ogół przeważa opinia, że wiążą one sądy niższych instancji danego okręgu apelacyjnego, ale – zry również poza jego granicami, to zostaje przedmiotem sporów.

Tak oto, ujmując rzecz najogólniej, obecnie, po pewnej ewolucji stanowisk, można powiedzieć, że sądy federalne wórzą w zasadzie federalne *common law* jedynie w kwestiach federalnych. W pozostałych kwestiach obowiązuje stanowe *common law*, stosowane zarówno przez sądy stanowe jak i sądy federalne.

Wpływy prawa stanowionego

Mimo wspomnianych trudności, aż 49 członków unii Stanów Zjednoczonych, na ogólną ich liczbę 50, przyjęło podstawowe zasady angielskiego *common law*. Większe wpływy prawa stanowionego zaznaczyły się jedynie w stanie Louisiana, zakupionym w 1803 roku przez Stany Zjednoczone od Francji, która na krótko przed tym odzyskała ją od Hiszpanii. W 1808 roku Louisiana przyjęła kodeks wzorowany na francuskim kodeksie napoleońskim. W miarę upływu czasu prawo stanu Louisiana upodabniało się coraz bardziej do *common law* obowiązującego w innych stanach. Obecnie prawnicy tego stanu, podobnie jak prawnicy innych stanów, posługują się już językiem angielskim (właściwiej byłoby powiedzieć: amerykańskim angielskim), stosując prawo federalne, ogólnokrajowe prawo podatkowe i ten sam *Bill of Rights*.

Wpływy prawa stanowionego zaznaczyły się na wyspie Puerto Rico, należącej kiedyś do Hiszpanii a dzisiaj do Stanów Zjednoczonych, jako autonomi-

czna jednostka (*Commonwealth associated with United States*), która być może w przyszłości zostanie przekształcona w odrębny stan. Stosunki prawne na tej wyspie regulowane są przez kodeksy hiszpańskie z XIX wieku. W oparciu o elementy tych kodeksów regulowane są stosunki majątkowe między małżonkami w południowo-zachodnich stanach należących wcześniej do Meksyku (Kalifornia, Arizona, Nowy Meksyk, Teksas). Elementy prawa stanowionego i tutaj uległy przemożnemu oddziaływaniu *common law*, np. w zakresie zasady wspólnoty majątkowej.

Wspomnieć jeszcze należy o nielicznych rozwiązaniach prawa duńskiego, które przetrwały na Wyspach Dziewiczych, zakupionych w 1917 roku przez Stany Zjednoczone od Danii.

Amerykańskie prawo stanowione

Równolegle do przejścia i rozwoju precedensowego *common law*, przejęto i rozwijano w Stanach Zjednoczonych, chociaż w mniejszym zakresie i stopniu, prawo stanowione. **Prawo stanowione** (*statutory law*), ostro odgraniczane w teorii, wiązane w praktyce z *common law*, zwane jest tam również **prawem ustawowym** (*statute law*). Określenie to jest wyraźnie mylące o tyle, o ile zakres pojęcia „ustawa” jest znacznie węższy od zakresu całego prawodawstwa składającego się na pojęcie „prawo stanowione”. Obok ustaw Kongresu i stanowych legislatur w ścisłym ich rozumieniu, do prawa stanowionego zaliczyć tam należy zarządzenia i proklamacje gubernatorów, akty normatywne rad miejskich, i tzw. *private bills* wydawane przez władze prawodawcze.

Właściwie pojmowane prawo stanowione składa się z ogromnej liczby norm prawnych różnej rangi i wkracza na wielce zróżnicowane obszary regulacji merytorycznej. Są to trudne do zliczenia normy obowiązujące w całej federacji i w każdym stanie, gdzie tworzone są przez lokalne władze prawodawcze i wykonawcze. Nawet pozostając jedynie w ramach prawa stanowionego trudno byłoby uczynić zadość postulatowi zupełności i niesprzeczności norm. Sytuację komplikuje jeszcze bardziej współistnienie amerykańskiego prawa stanowionego z amerykańskim *common law*. Z tych względów raz jeszcze podkreślić należy ogromną i doniosłą rolę sądów amerykańskich, odgrywaną przez nie w procesie praworządnego stosowania prawa.

W odróżnieniu od angielskiego systemu prawnego, wyższy stopień wewnętrznej złożoności amerykańskiego systemu prawnego skłania do porządkowania, systematyzowania i kodyfikowania jego norm stanowionych. Przybrały one formy dwojakiego rodzaju zbiorów. Kompilacje (*Consolidated Laws*) zawierają tylko ustawy, z wyłączeniem elementów *common law*, ułożone nie w porządku rzeczowym lecz alfabetycznym. Kodeksy (*Codes*) zostały przejęte lub są bliskie wzorom europejskim. Już w 1808 roku stan Louisiana ustanowił kodeks napisany przez Livingstona, prawnika nowojorskiego, wzorowany na Kodeksie Napoleona z 1804 r. i prawie hiszpańskim. Kodeksy cywilne posiada Kalifornia, obie Dakoty i Georgia. W 25 stanach istnieją kodeksy procedury cywilnej, we wszystkich kodeksy karne i kodeksy procedury karnej.

Prawo stanowione a *common law*

Zestawienie amerykańskiego prawa stanowionego z amerykańskim *common law* może nasuwać na myśl kilka wniosków ogólnych. Przede wszystkim należy podkreślić niezmiennie doniosłą rolę sądów amerykańskich w ramach *judicial review* jako „strażnika praw obywatelskich”, badającego konstytucyjność ustaw. Doniosłości tej nie jest w stanie naruszyć stale wzrastające znaczenie prawa stanowionego w amerykańskim systemie prawnym. Stosunki amerykańskiego prawa stanowionego z amerykańskim *common law* można rozpatrywać na trzech płaszczyznach: uzupełniania, konkurencji i sprzeczności.

Starsze, bardziej wpływowe i regulujące szerszy zakres stosunków społecznych amerykańskie *common law* w porównaniu z amerykańskim prawem stanowionym jest również bardziej od niego wewnętrznie spójne, zupełne i niesprzeczne. *Common law* jest także samowystarczalne w tym sensie, że luka prawna jako brak precedensu dla rozpatrywanej sprawy, może być wypełniona nowo stworzonym precedensem. Na gruncie utrwalonej amerykańskiej tradycji prawnej nie można tego powiedzieć o prawie stanowionym. Można zatem tam mówić jedynie o uzupełnianiu *common law* prawem stanowionym, ale nie odwrotnie. Uzupełnianie to przebiega często w sposób spontaniczny, okazjonalny, pod wpływem impulsów społecznych i politycznych. Przyczynia się to z jednej strony do stanowienia prawa niekiedy o dość niskiej jakości, z drugiej zaś strony utrzymywania wysokiej pozycji sądów uprawnionych do korygowania tej jego jakości. Należy jednak zaznaczyć,

e abstrakcyjne ze swej istoty prawo stanowione uwzględnia na ogół treści trwalone w *common law*, nawet jeśli mierza do jego częściowej zmiany lub uzupełnienia.

Konkurencja między *common law* prawem stanowionym polega przede wszystkim na zakresie spraw przekazywanych temu drugiemu do regulacji. W procesie owej regulacji niektóre przetarzałe lub z jakichś względów niewygodne normy precedensowe mogą podlegać całkowitemu unieważnieniu. Zachowywana jest przy tym podstawowa zasada, że zmiana, a tym bardziej całkowite unieważnienie, norm *common law* przez normy prawa stanowionego mogą być dokonywane jedynie w formie ustaw, ale nie prawa niższej rangi. W tym punkcie rysuje się przewaga prawa stanowionego nad *common law*. Na gruncie zasad ustroju amerykańskiego może być ona uzasadniona zwierzchnictwem demokratycznej reprezentacji politycznej organów prawodawczych nad organami sądowymi. Jak to już wcześniej wskazywaliśmy, zwierzchnictwo owo osłabiane jest praktyką sądów z reguły uwzględniających *common law* przy stosowaniu prawa stanowionego.

Sprzeczności zbiegu norm *common law* z normami prawa stanowionego przy rozpatrywaniu określonej sprawy rozstrzygane są w amerykańskim systemie prawnym w zgodzie z doktryną ścisłej interpretacji (*strict interpretation*). Doktryna ta opiera się na apriorycznym założeniu, że *common law* pozostaje w zgodzie z prawem stanowionym. Zważywszy na czynniki czasu i znaczenia nasuwałby się raczej wniosek odwrotny. W każdym razie z założenia tego wysnuwany jest wniosek, że

w przypadku wspomnianej sprzeczności należy tak ściśle interpretować normy prawa stanowionego, aby zakres derogowanych przez nie norm precedensowych był jak najwęższy. Derogacja taka jest dopuszczalna jedynie wtedy, gdy wynika *expressis verbis* z ustawy albo uzasadniona jest dostatecznie regułami wynikania normy z norm. Przy pomocy doktryny *strict interpretation* sędziowie amerykańscy umacniają swoją względną swobodę wyboru prawnych podstaw orzekania. Podkreślają wyższość *common law* nad prawem stanowionym i ograniczają zasięg wpływów tego drugiego na to pierwsze. Opór legislatur niektórych stanów przeciwko zbyt szerokiemu zastosowaniu doktryny uzasadniany jest tym, że skoro sądy mogą orzekać o zgodności ustaw z Konstytucją to tym bardziej o zakresie ustawowo określonej zasady *strict interpretation*.

Rozpatrując stosunek amerykańskiego *common law* do amerykańskiego prawa stanowionego należy pamiętać o złożoności amerykańskiego systemu prawnego. Składają się nań następujące grupy norm pozostających ze sobą w różnorodnych związkach i relacjach: prawo konstytucyjne federalne i stanowe, prawo stanowione federalne, prawo stanowione stanowe, prawo stanowione innych stanów stosowane w określonym stanie gdy uzasadniają to okoliczności normatywne i faktyczne, prawo stanowione lokalne, *common law*, zasada *equity*. W sumie, ta wielość różnorodnych pod wieloma względami norm sprawia, że amerykański system prawny jest niezwykle skomplikowany, stwarzający różne możliwości określania rzeczowej i miejscowej właściwości sądów, w ostatecznym zaś rozrachunku ich orzeczeń.

Zasada słusności

Zasada słusności (*equity*), zanim stała się elementem amerykańskiego systemu prawa, miała długą historię w Anglii. Ukształtowała się na podstawie drugiej ustawy westminsterskiej z 1285 roku jako forma reakcji na niedoskonałości systemu orzecznictwa sądowego opartego na bardzo sztywnym, wymagającym długotrwałego, nierzadko skomplikowanego kosztownego procesu *common law*. W sprawach, w których *common law* nie dostarczało dostatecznej podstawy dla procesu sądowego oskarżyciel lub powód kierował od około XII wieku za pośrednictwem króla, a od około XIV wieku wprost do Kanclerza, skargę lub powództwo (*bill*). Domniemane zło opisane w skardze lub powództwie skłaniało motywowany poczuciem słusności sąd kanclerski do skierowania, na adres oskarżonego lub pozwanego niezbędnego do rozpoczęcia procesu nakazu (*writ*) stawienia się przed nim pod groźbą kary (*subpoena*). Po przesłuchaniu oskarżonego lub pozwanego sąd kanclerski wydawał odpowiednie orzeczenie, najczęściej w formie zakazu określonego działania (*injunction*), nakazu określonego działania (*specific performance*), powiernictwa (*trust*). Od 1837 roku, po reformie angielskiego sądownictwa polegającej na uproszczeniu procedur i zwiększeniu jego efektywności, nastąpiła fuzja orzecznictwa *common law* z orzecznictwem opartym na zasadzie słusności. Odtąd sprawy podlegające zasadzie słusności rozpatrują już sądy, ale w sposób bardziej uproszczony niż inne sprawy, przypominający sądownictwo polubowne.

Zasada słusności spełniała ważne zadania w angielskiej praktyce wymiaru

sprawiedliwości, głównie w sprawach cywilnych. Przede wszystkim zmierzała do zapobiegania niepotrzebnym szkodom, które mogłyby powstać przed zakończeniem na ogół długotrwałego postępowania sądowego w oparciu o *common law*. W celu zapobieżenia temu sąd kanclerski zakazywał określonego działania albo nakazywał określone działanie przed wszczęciem postępowania na drodze *common law*. Zasada słusności dopuszczała możliwość zmiany rodzaju świadczeń określonych wcześniej w umowie, zamiast np. świadczenia pieniężnego świadczenie rzeczowe. Orzeczenia sądów kanclerskich nie miały wprawdzie mocy prawnej równej orzeczeniom sądów *common law*, ale stanowiły dla tych drugich ważną wskazówkę co do sposobu słusznego rozstrzygnięcia sprawy. Przed sądami kanclerskimi obowiązywała pisemna procedura wszczynania i rozpatrywania spraw, toteż mimowolnie ich orzecznictwo zostało utrwalone na piśmie w sposób przypominający kodyfikację. Przy oferowaniu orzeczeń tych sądów nie uczestniczyła ława przysięgłych; konsultowano je z zawodowymi urzędnikami.

Zasada orzecznictwa opartego na poczuciu słusności została przejęta przez amerykański system prawny. Podobnie jak w sądownictwie angielskim i tutaj znajduje ona głównie zastosowanie w zakresie niektórych spraw cywilnych, przed orzeczeniem zwykłego sądu cywilnego. W szczególności sięgano do niej w sprawach szkód moralnych wynikających z naruszenia norm zakazujących segregacji rasowej, roszczeń spadkobierców pozbawionych testamentem prawa do dziedziczenia, sprawach wymagających pomocniczej procedury polubow-

nej równoległej do zwykłej procedury cywilnej. W sprawach opartych na zasadzie siłowności, tak samo jak w *common law*, ciężar przeprowadzenia dowodu spoczywa na powodzie, który powinien wykazać, że grożąca mu szkoda jest poważna, trwała, niemożliwa do odwrócenia, ani poprzez *restitutio in integrum*, ani poprzez wykonanie zastępcze. Postępowanie na zasadzie siłowności jest szybsze i tańsze od zwykłego postępowania cywilnego. Z reguły sprawy tego rodzaju rozpatrują stanowe sądy pierwszej instancji o kompetencjach ogólnych (*trial courts*). Tylko w stanach Arkansas, Delaware, Mississippi i Tennessee, istnieją specjalne sądy siłowności czy też sądy kanclerskie. Wśród ogółu sądów amerykańskich znaczenie tego sądownictwa jest raczej niewielkie.

Dążenia unifikacyjne

Bez wątplenia jednolite, zunifikowane prawo, przynajmniej w skali kraju, posiada wiele dość oczywistych przewag w obrocie prawnym nad prawem niejednolitym, niezunifikowanym. Od świadomości tych przewag do samej unifikacji wiedzie jednak na ogół długa i trudna droga. Świadczą o tym europejskie doświadczenia kodyfikacyjne z XVII i XVIII wieku będące jednym z najważniejszych przejawów unifikacji prawa. W Stanach Zjednoczonych dążenia unifikacyjne w zakresie prawa pojawiły się około połowy XIX wieku, głównie dzięki działaniom nowojorskiego prawnika Davida Dudley Fielda. W rezultacie przygotował on, bądź specjalna komisja stanu Nowy Jork, kilka kodeksów przeznaczonych dla tego stanu.

Najważniejszy chyba wśród tych kodeksów – kodeks cywilny – był wprowadzony aż czterokrotnie przyjmowany przez izbę niższą, a dwukrotnie izbę wyższą, organu prawodawczego stanu, ale nie wszedł w życie z powodu *veto* gubernatorów stanu. Niepowodzenie to, w stanie wywierającym wpływ na inne stany, w ostatecznym rozrachunku przesądziło o niepowodzeniu kodyfikacji prawa cywilnego w całych Stanach Zjednoczonych. Kodeks prawa cywilnego opracowany przez Fielda przyjęły jednak cztery stany: Kalifornia, Montana, Północna Dakota i Południowa Dakota, gdzie obowiązuje do dzisiaj. W 1860 r. stan Georgia wprowadził w życie własny kodeks cywilny, zaś stan Louisiana utrzymuje kodeks cywilny oparty na wzorach prawa francuskiego i hiszpańskiego. We wszystkich tych przypadkach wszakże znacznie skodyfikowanego prawa cywilnego jest pomniejszane przez jego interpretację ścieśniającą, aby *common law*, zostało jak najmniej zmienione.

Mniejsze opory napotkały unifikacyjne dążenia Fielda w zakresie procedury cywilnej. Jego kodeks procedury cywilnej wyparł obowiązujący wcześniej w stanie Nowy Jork *Throop Code*, a następnie został przyjęty przez większość stanów. Kodeks ten uprościł postępowanie w sprawach cywilnych i znacznie zmniejszył liczbę przepisów prawnych obowiązujących wcześniej w tym zakresie, ale został już zastąpiony przez nowy kodeks.

We wszystkich stanach obowiązują kodeksy prawa karnego i procedury karnej. Podobnie jak w krajach prawa stanowionego, również w Stanach Zjednoczonych, kodeksy te zawierają zasady *lex retro non agit* i *nulla poena sine lege*.

Odmienne jednak od tych krajów, amerykańskie stanowione prawo karne nie znajduje zastosowania wprost, lecz dopiero po dokonaniu jego wykładni w świetle *common law*.

Prawo stanowione reguluje w całości wiele innych dziedzin prawa w Stanach Zjednoczonych, np. sprawy podatkowe i spadkowe, zaś fragmentarycznie np. prawo drogowe.

Mówiąc o unifikacji amerykańskiego prawa przy pomocy kodyfikacji należy jeszcze wspomnieć o szczególnym znaczeniu terminu *code* jaki jest mu tam przypisywany. Otóż w ramach amerykańskiego systemu prawnego termin *code* oznacza raczej zbiór czy też kompilację ustaw niż kodeks w sensie ścisłym. Tego rodzaju zbiorami ustaw są np. znane amerykańskie wydawnictwa *U.S. Code (U.S.C.)* i *U.S. Code Annotated (U.S.C.A.)*.

Dla unifikacji prawa amerykańskiego mają poważne znaczenie kompilacje, czy też nieoficjalne jego kodyfikacje, zwane *Restatments* opracowywane przez Amerykański Instytut Prawa (*American Law Institute*). Są to zbiory już istniejącego prawa opartego na wyrokach toteż różnią się od kodyfikacji wprowadzającej nowe prawo. W przypadku sprzeczności między prawami poszczególnych stanów autorzy *Restatments* opierają się na zasadzie stosowanej przez większość sądów (*majority view*), wyjątkowo także zasadzie mniejszości (*minority view*), gdy mniejszość sądów posługuje się lepszą zasadą. Normy uwzględnione w *Restatments* zaopatrzone są komentarzami toteż mają dużą wartość dla orzecznictwa sądowego. Świadczy o tym chociażby wydanie *Restatement Second*, stanowiących gruntownie przepracowane

i udoskonalone wydanie ich pierwotnej wersji w celu unowocześnienia.

W procesie unifikacji prawa amerykańskiego, jak dotychczas, nie odegrały większej roli tzw. wzorcowe ustawy (*model laws*), polecane stanom do naśladowania przez federalne władze prawodawcze.

Poważniejsze znaczenie dla tej unifikacji mają prace Komisji dla Jednolitych Praw Stanowych utworzonej z inicjatywy Stowarzyszenia Prawników Amerykańskich (*American Bar Association*) opracowującej ustawy polecane następnie stanom do przyjęcia. Wszystkie stany przyjęły opracowane przez Komisję prawo o czekach, wekslach i innych papierach wartościowych i handlowych (*Negotiable Instruments Law*). Niektóre stany przyjęły ustawy Komisji w zakresie kupna-sprzedaży, listów przewozowych i kwitów domów składowych, sprzedaży na raty. Za największe osiągnięcie komisji uznawany jest Jednolity Kodeks Handlowy (*Uniform Commercial Code*), po wielu perypetiach ujednolicający amerykańskie prawo handlowe, zwane obecnie częściej *commercial law*.

Język prawny i prawniczy

Mówiąc o języku prawnym myślimy o języku, w którym wyrażone zostały teksty prawa stanowionego zaś w przypadku języka prawniczego o języku orzeczeń sądowych i doktryny. W odniesieniu do *common law* różnica ta nie jest tak wyraźna ponieważ orzeczenia sądowe są tam zarazem źródłem prawa. Bez względu jednak na rodzaj systemu prawnego – prawo stanowione czy też *common law* – zarówno język prawny jak i język prawniczy odróżniane są od

języka potocznego, języka laików wyopowiadających się na tematy prawa. Pozostając na gruncie amerykańskiego systemu prawa nie sposób nie mówić o wszystkich tych rodzajach języka.

Amerykańskie *common law*, oparte na angielskim *common law*, *prima facie* zaczerpnęło również z niego język prawny, dość bliski angielskiemu językowi prawniczemu i potocznemu. Na tle języka *common law*, zrozumiałego na ogół dla laików, niezbyt korzystnie rysuje się język prawny aktów prawnych, najpierw angielskiego, a potem amerykańskiego systemu prawnego. Otóż język ten charakteryzuje się sztucznością, patetycznością i hermetycznością. Jest przeto zrozumiały w pełni jedynie dla zawodowych prawników. Amerykańskie dążenia do unifikacji prawa łączyły się jednocześnie z dążeniami do nadania językowi prawnemu cech naturalności, bliskiej językowi potocznemu. Rezultaty owych dążeń są jednak ograniczone, a granice między tymi językami pozostają nadal ostre i wyraźne.

Angielski i amerykański systemy prawne nie uniknęły wpływów języka łacińskiego, mimo że nie należą do systemów prawa stanowionego i spisane zostały w języku angielskim. Wiele paremii, zwrotów, określeń łacińskojęzycznych, rozpowszechnionych w świecie, przyję-

tych jest również w angielskim i amerykańskim języku prawnym i prawniczym. Niektórzy badacze twierdzą, że zakres zastosowania języka łacińskiego w krajach *common law* jest nawet szerszy niż w krajach prawa stanowionego. Wiele angielskich i amerykańskich instytucji prawnych nosi łacińskojęzyczne nazwy. Jest to ciekawe zjawisko, bo język łaciński nie jest nauczany w większości szkół angielskich i amerykańskich.

Wspomnieć jeszcze należy o wpływach języka francuskiego na angloamerykański system prawny. Otóż Normanowie po podboju Anglii w 1066 roku wprowadzili język francuski nie tylko w zakresie języka potocznego, ale i prawnego i prawniczego. W okresie kilku następnych stuleci sądy angielskie posługiwały się językiem francuskim i w nim spisywały swoje orzeczenia. Stan Louisiana swoje pierwsze kodeksy prawne sporządził w języku francuskim.

Niektóre terminy prawne, funkcjonujące w starych systemach prawnych, mają swoje źródła w języku staroniemieckim, w mniejszym stopniu w języku hiszpańskim. W ten sposób na język prawny i prawniczy funkcjonujący w amerykańskim systemie prawnym złożyły się elementy języka angielskiego, francuskiego, łacińskiego, niemieckiego i hiszpańskiego.

Literatura:

- Aumann F.R.: *The Changing American Legal System: Some Selected Phases*, 1940.
 Bartnicki A., Michałek K., Rusinowa R.: *Encyklopedia historii Stanów Zjednoczonych Ameryki*, Egross. Morex S. C. 1992.
 Berman H. ed.: *Talks on American Law*, New York 1971.

- Black H.: *Law Dictionary*, 1951.
- Brody E.D.: *The American Legal System. Concepts and Principles*, Lesington 1978.
- Cordozo B.: *The Nature of the Judicial Process*, New Haven 1970.
- Cook C.: *The American Codification Movement*, Greenwood Press, 1981.
- Coreley R.N.O. Lee Reed, P.J. Shedd: *The Legal Environment of Business*, Publishing Company, 1990.
- Friedman L.M.: *American Law*, New York–London 1984.
- Friedman L.M.: *A History of American Law*, New York 1985.
- Główne kultury prawne współczesnego świata*, Warszawa 1995.
- Llewellyn K.N.: *The Common Law Tradition: Deciding Appeals*, 1960.
- Transworth E.A.: *An Introduction to the Legal System of the United States*, 1963.
- Fuller L.L.: *Moralność prawa*, Warszawa 1978.
- Fuller L.L.: *Anatomia prawa*, Lublin 1993.
- Hall K.: *A Comprehensive Bibliography of American Constitutional and Legal History 1896–1979*, vol. I–V, 1984.
- Hart, Wechsler: *The Federal Courts and the Federal System*, 1988.
- Holmes O.W.: *The Common Law*, Harvard Univ. Press., 1963.
- Geldort W.: *Elements of English Law*, London 1975.
- Griillot H.J.: *Introduction to Law and the Legal System*, Atlanta 1975.
- Justyńscy J. i J.: *The Main Institutions of the English Legal System*, Toruń 1994.
- Legal Thought in the United States of America Under Contemporary Pressures*, eds. J.N. Hazard, W.J. Wagner, 1970.
- Law in the United States of America in Social and Technological Revolution*, eds.: J.N. Hazard, W.J. Wagner, 1974.
- Law in the USA in the Bicenennall Era*, eds.: J.N. Hazard, W.J. Wagner, 1978.
- Law in the USA for the 1980s*, eds.: J.N. Hazard, W.J. Wagner, 1982.
- Law in the USA Faces Social and Scientific Change*, eds.: J.N. Hazard, W.J. Wagner, The American Association for the Comparative Study of Law, Inc. 1986.
- McLauchlan W.P. *American legal Proces*, New York 1977.
- Leflar R.: *American Conflict Law*, New York 1978.
- McCarty F.W., Bagby J.W.: *The Legal Environment of Business*, Boston 1990.
- Mehren von A.T.: *Law in the United States: A General and Comparative View*, Kluwer Law and Taxation Publishers 1988.
- Melinkoff D.: *Language of the Laws*, 1964.
- Nelson W.: *The Americanization of the Common Law*, New York 1975.
- Merryman J.H.: *The Civil Law Tradition*, Stanford Cal. 1969.
- Padfield C.F.: *Law Made Simple*, Oxford 1989.
- Plucknett T.F.T.: *A Concise History of the Common Law*, 1956.
- Posner R.A.: *The Economic of Justice*, Cambridge, Mass. and London, England 1983.
- Posner R.A.: *Economic Analysis of Law*, Boston and Toronto 1986.
- Post C.G.: *An Introduction to the Law*, Englewood Cliffs, N.J. 1963.
- Reese W.L.M., M. Rosenberg: *Conflict of Laws*, Mineola, N.J. 1971.
- Steiner H.J., Vagts D.F.: *Transnational legal Problems*, Mineola, N.J. 1968.
- The Legal Systems of Britain*, London 1976.
- Tokarczyk R.: *Wprowadzenie do komparatystyki prawniczej*, Lublin 1994.
- Zarys prawa Stanów Zjednoczonych*, Część I, pod red. J. Głuchowskiego, Toruń 1988.

Przypisy:

¹ 16 Pet. (41 U.S.) 1 (1842).

² 304 U.S. 64 (1938).